

7. Косаревский И.А. Искусство паркового пейзажа / И. А.Косаревский. – М.: Стройиздат, 1977. – 246 с.
8. Гамалія К.М. І камінь може говорити... / К. М. Гамалія // Садово-паркове мистецтво на межі тисячоліть: Зб. наук. праць Всеукр. конф., присвяченої 200-річчю закладання самчиківського парку. – Хмельницький-Самчики, 2001. – С. 64–67.
9. Родічкін І. Сад і культура України / Іван Родічкін, Ольга Родічкіна// Хроніка'2000. – Вип. 41-42. Поезія українського парку. – К., 2001. – С. 48–141.
10. В окрестностях Москвы. Из истории русской усадебной культуры XVII-XIX вв. / Составители М.А. Аникст, В.С. Турчин. – М.: Искусство, 1979, 1979. – 398 с.
11. Чехов А.П. Полное собрание сочинений в 30-ти тт. Письма в 12 тт. / А.П. Чехов – Т.2. Июль 1902 – декабрь 1903. – М.: Наука. – 720 с.
12. Теплинский М. Заметки о драматургии Чехова / Марк Теплинский // Радуга. – 2004. – № 9.

Гамалея Е. Н., Ольховская О. Н. Исторические предпосылки формирования и развития садово-парковых ансамблей Украины

В статье проанализирован процесс создания садово-парковых комплексов на территории Украины XVIII-XIX столетий в контексте тенденций мирового паркостроения. Освещены исторические и социальные предпосылки, способствовавшие развитию отечественного садово-паркового искусства.

Ключевые слова: садово-парковые ансамбли, искусство, архитектура, мировой контекст.

Gamaliia K. M., Olkhovska O. V. Historical background of the formation and development of garden and park ensembles of Ukraine

The article analyzes the process of creation of landscape complexes on the territory of Ukraine in XVIII-XIX centuries in context of trends in the world garden and park construction. Historical and social preconditions that assisted development of garden and park art are lighted up.

Key words: park and garden ensemble, art, architecture, Ukraine, world context.

УДК:061.22+902/904(477.7)

Грицюта О.О.

**АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ
В ІСТОРИЧНОМУ ТОВАРИСТВІ НЕСТОРА-ЛІТОПИСЦЯ**

У статті висвітлюється роль Історичного товариства Нестора-літописця у розгортанні археологічних досліджень у Південній Бессарабії. Основним напрямком роботи Товариства у даній галузі було вивчення курганів та їх історична інтерпретація. Особлива роль у цих дослідженнях належить професору Ф. І. Кнауеру. Він вперше в історичній науці провів масштабне та систематичне археологічне і картографічне обстеження курганних груп Аккреманського уїзду, а також зробив опис курганних поховань. Ф. І. Кнауером вперше в історіографії була сформована проблема етнічної ідентифікації давнього населення нашого краю.

Ключові слова: *Історичне товариство Нестора-літописця, історія археології, розкопки курганів, Ф. І Кнауер.*

Археологічні дослідження на території сучасної України почалися у першій третині ХІХ ст. Науковці починають цікавитись не тільки колекціонуванням та описом антикварних предметів, вони розуміють, що археологічна спадщина може стати цінним джерелом для вивчення давнини. У 70-80-х роках ХІХ ст. в українській археології розпочався новий період, що характеризується впровадженням наукових підходів і методів до вивчення старожитностей. Зароджуються нові напрямки досліджень та створюються перші наукові археологічні школи. Актуалізація ролі історико-культурної спадщини спонукає дослідників частіше звертатися до набутого їхніми попередниками досвіду, тому неупереджене, позбавлене кон'юнктури вивчення здобутків минулого є перспективним напрямком наукових розробок.

Кінець ХІХ ст. позначився піднесенням національно-культурного відродження в Російській імперії, що проявилось у створенні багаточисленних гуртків і товариств гуманітарного спрямування, членами яких була тогочасна свідомо інтелігенція. Небайдужі до історії представники гуманітарних наук вивчали культуру, громадсько-просвітницький рух, історію окремих регіонів, міст, пам'яток, різних галузей науки (археології, археографії, етнографії, краєзнавства) тощо. Українська інтелігенція, у тому числі й професорсько-викладацький склад університетів, застосовувала різні форми і методи для організації українознавчих досліджень. Одним із таких наукових осередків було Історичне товариство Нестора-літописця, створене у 1872 р.

Спроби створити науково-археологічний осередок у Києві були ще з початку ХІХ ст. В 1835 р. за «височайшим повелінням» при Київському навчальному окрузі було засновано Тимчасовий комітет дослідження старожитностей у Києві. До його складу увійшли ректор щойно організованого Київського університету М. О. Максимович, ряд університетських професорів і місцеві аматори-археологи, К. А. Лохвицький і О. С. Анненков та ін. Комітет в першу чергу ставив перед собою завдання дослідження пам'яток старовини, відкритих в Києві. З 1835 по 1845 р. археологічні дослідження проводилися під керівництвом Комітету з вишукування старожитностей. Через брак державного фінансування (1500 руб.), Комітет виконував свої функції дуже інертно [1, с. 12].

У 40-х роках ХІХ ст. М. О. Максимович намагався ініціювати створення історичного наукового товариства, але ця ініціатива не була підтримана владою. Лише через 30 років цю ідею вдалося втілити в життя: наприкінці 1872 р. було засновано Історичне товариство Нестора-літописця (ІТНЛ). Членами Товариства були такі відомі історики як М. І. Костомаров, Антонович В. Б., М. Ф. Володимирський-Буданов, О. О. Котляревський, Д. І. Багалій та багато інших. З 1874 р. Товариство розгорнуло свою активну діяльність при Київському університеті св. Володимира, метою своєї роботи члени ІТНЛ вбачали вивчення вітчизняної і загальної історії, та історії і археології України. [2с. 18-19].

У науковій діяльності ІТНЛ було сформовано чимало сфер інтересів: члени Товариства розвивали студії з історії України, слов'янознавства, історичній географії, краєзнавства, археографії, проводили пам'яткоохоронну діяльність. Важливе місце у діяльності ІТНЛ займали археологічні дослідження: за двадцять п'ять років роботи Товариства було опубліковано близько 120 статей з археологічної тематики. Членами ІТНЛ було організовано археологічну експедицію 1877 р. у с. Білогородка (І. П. Хрущов, В. Б. Антонович). Споряджено перші масштабні археологічні екскурсії (археологічні розвідки) з метою систематичного вивчення, опису та охорони пам'яток старовини.

Більшість археологічних доповідей, зроблених у ІТНЛ, присвячене дослідженням з історії Київської Русі – до них слід віднести доповіді В. Б. Антоновича, Л. П. Добровольського, П. О. Лашкарьова та ін. Значне місце в статтях, виданих у друкованому органі ІТНЛ – Читання в історичному товаристві Нестора-літописця – займають роботи, присвячені античній археології. Протягом 1889–1895 р. р. виходять статті про результати розкопок під керівництвом Ю. А. Кулаковського у Керчі, Херсонесі та на о. Березань. Дослідження курганів на Півдні Російської імперії також входило в коло наукових інтересів ІТНЛ [3].

У XIX ст. вивчення курганів на території України, зокрема в лісостеповій та степовій зоні, тільки починалося, і тому не проводилося ще на належному науковому рівні. Не існувало певного хронологічного і етнічного їх визначення. Систематичне наукове вивчення курганів Півдня Російської імперії почалося у 40-ві роки XIX ст. Значну адміністративну підтримку вченим надав губернатор Новоросійський та Бессарабський П. І. Федоров, який наказав поліцейським органам збирати відомості про давні споруди та пов'язані з ними легенди, а також надавати креслення та малюнки знахідок [4, с. 56]. 1843 р. археолог Т. Олофсон за дорученням губернатора здійснив археологічний огляд Бендерського уїзду Бессарабської губернії. Він знайшов та описав 14 курганів різного періоду, крім того, він зафіксував залишки Троянового валу [5]. На поч. 50-х років XIX ст. відомий російський археолог О. С. Уваров відвідав Північне Причорномор'я, де знайшов багато курганів. З метою виявити культурну приналежність одного з них, він провів розкопки біля с. Шабалат на Дністровському лимані. В 1879 р. професор Московського університету Д. Я. Самоквасов, дослідивши узбережжя Дністровського лиману біля Овідіюполя та Аккермана, знайшов групу крупних курганів. Але їх розкопки були здійснені лише у 1906 р.

Перші систематичні археологічні дослідження курганів Аккерманського уїзду в Південній Бессарабії пов'язані з ім'ям Федора (Фрідріха) Івановича Кнауера (1843–1917), члена ІТНЛ, заслуженого професора по кафедрі порівняльного мовознавства та санскриту Університету св. Володимира. Він був автором підручника санскритської мови, який протягом декількох десятиліть слугував основним посібником при вивченні санскриту у вищих навчальних закладах. Ф. І. Кнауер був вихідцем з німецької общини бессарабського села Сарата Аккерманського уїзду (нині райцентр в Одеській області), тому не дивно, що він приділив увагу дослідженню курганів саме Південної Бессарабії [6, с. 26].

Пояснюючи свою зацікавленість, Ф. І. Кнауер пише: «Бессарабія, особливо південна її частина, приблизно від Кишиніву до устя Дунаю, уявляється мені, безсумнівно, одним з найцікавіших кутків світу... Оскільки цей край справедливо вважається головними воротами, крізь які проходили варварські народи в епоху свого переселення, оскільки кінець кінцем, вона входила впродовж багатьох віків у світ класичної культури, вона має повне право на нашу особливу увагу». Починаючи розкопки, Ф. І. Кнауер ставив собі за мету з'ясувати культуру, спосіб життя, особливості побуту та релігійні уявлення творців курганів [7, с. 32–33]. Протягом 2-х польових сезонів (1889–1890) ним було розкопано шість курганів неподалік від Сарати. Оскільки методики розкопок курганів та фіксації матеріалу на той час ще не існувало, Ф. І. Кнауер розкопував кургани просто риючи яму невеликого діаметру в центрі. Як він сам зазначив, це помилковий шлях, оскільки багато матеріалу може залишитись поза увагою вчених. У своїх наступних дослідженнях він змінив підхід, розкопуючи кургани «широким колодязем» [8, с. 30]. Матеріали розкопок складались з прикрас, стріл та копій, елементів кінської упряжі, кераміки. В результаті проведених розкопок було виявлено ряд поховань зі схожими рисами. Могили були обкладені деревом і містились скелет людини, орієнтованої головою на захід, поряд з якою знаходився скелет коня (цілком, або фрагментарно).

Антропологічні матеріали були обстежені відомим антропологом І. О. Сікорським (батько інженера І. Сікорського). Загалом було обстежено 11 черепів, на жаль інші остеологічні матеріали не привернули уваги вченого. Згідно з його заключенням, знайдені рештки людей належали до однієї з похідних від монгольського типу рас, а саме урало-фінської гілки [7, с. 49].

Вдаючись до історичних інтерпретацій, Ф. І. Кнауер вірно зазначив, що кургани, розкопані ним, залишили представники одного народу. З огляду на поховальний обряд, він зробив правильний висновок, що це були кочовики. Далі автор, спираючись на хибне антропологічне заключення І. О. Сікорського, припустив належність цього народу до гунів. Посилаючись на Йордана, Кнауер ототожнив давнє населення Південної Бессарабії з державою давнього гунського правителя Баламіра [8, с. 40-41].

У 1891 р. Товариство Нестора-літописця здійснило археологічну екскурсію у Аккерманський уїзд, під час якої Ф. І. Кнауером був досліджений «подвійний курган» біля села Павлівка Акерманського повіту. Насправді була виявлена група з трьох курганів, які мали незвичну структуру. В них було близько 30 поховань різного часу. Дані матеріали зацікавили видатного українського археолога В. Б. Антоновича. Розглянувши їх, він дійшов до висновку, що кургани були насипані не одномоментно, а протягом певного часу, оскільки в них знаходились поховання декількох епох. Нові матеріали дозволили переглянути раніше зроблені висновки і правильно інтерпретувати кургани, в яких знайдені кістяні або кам'яні знаряддя, як «або цілком кам'яного віку, або ті, що знаходяться на межі кам'яного і бронзового віків». З огляду на складну стратиграфію досліджених насипів вірним було зауваження, що «скелети були розташовані поверхами», в сучасній археології такі пам'ятки отримали назву «впускні похован-

ня». Це один з перших наукових висновків про планування і будівельні горизонти курганних насипів [9, с. 9-10].

Втой же час публікація самих знахідок вкрай лаконічна і по ній не можна отримати чіткого уявлення про розкопані комплекси. Після трирічних розкопок Ф. І. Кнауер прийшов до висновку, що в виявлених ним курганах «можна розрізнити поховання трьох епох: епохи кам'яного віку і початку бронзового, скіфського і початку переселення народів». Відносно низький рівень проведених розкопок проте не завадив йому сказати своє слово в археологічній науці.

На жаль, висновки Ф. І. Кнауера щодо етнічної приналежності людських рештків, знайдених в курганах, не знайшли підтвердження у сучасних дослідників. В своїй роботі «Кочовики Північно-західного Причорномор'я в епоху середньовіччя» (1986) О. А. Добролюбський переглянув матеріали розкопок Кнауера з точки зору сучасного підходу до вивчення кочового населення. Він переконливо довів приналежність пам'яток, досліджених Ф. І. Кнауером, до кочових народів середньовіччя, а саме печенігів татарків [10, с.121, 125].

Не дивлячись на невірну інтерпретацію знахідок, дослідження Ф. І. Кнауера має важливе історичне значення. Розкопки, здійснені ним, були першою спробою масштабного наукового дослідження курганів у Південній Бессарабії. Кнауер виявив недоліки, які заважали якісному обстеженню курганних пам'яток. З'ясувалось, що для проведення розкопок такого типу археологічних об'єктів необхідно розробити нову методику, яка б дозволила в повній мірі обстежувати пам'ятку без втрати матеріалів. Розкопки курганів, також, потребували створення власної методики фіксації та класифікації знахідок. До того ж, Ф. І. Кнауером вперше в історіографії була сформована проблема етнічної ідентифікації давнього населення краю.

Джерела та література

1. Щербина В. Спроби організації науково-історичної праці в Києві в першій половині XIX ст. / В. Щербина // Україна. – 1929, січень-лютий. – С. 10–14.
2. Дашкевич Н. П. Историческая записка о возникновении и деятельности Исторического общества Нестора-летописца по январь 1898 г. / Н.П. Дашкевич // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. – 1899. – Кн. 13. – 572 с.
3. Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. Бібліографічний довідник. /Укл. М. П. Колесник. – К.: Наукова думка, 1989. – 76 с.
4. Ярровой Е. В. Мистика древних курганов / Е.В. Ярровой. – Москва : Виче, 2013. – 19 с.
5. Офолсон О. Примечательные курганы Бессарабской области в Бендерском уезде / О. Офолсон //Записки Одесского общества истории и древностей. – 1848. – Т. 2. – С. 550–554.
6. Черказьянова И.В. Антинемецкие настроения в университетском сообществе и судьба профессора Ф.И. Кнауэра // Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею. – Одеса: Астропрінт, 2015. – № 14. – С. 24–30.

7. Чтение Ф. И. Кнауэра о произведенной им раскопке курганов в Южной Бессарабии // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. –1889. – Кн. 3. – С. 33–49.

8. Кнауэр Ф. И. Вторая археологическая раскопка около села Сараты (в Южной Бессарабии) / Ф.И. Кнауэр // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. –1890. – Кн. 4. – С. 30–41.

9. Кнауэр Ф. И. Результаты археологической экскурсии в Акерманский уезд, предпринятой весной 1891 г. / Ф.И. Кнауэр // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. –1892. – Кн.6. – С. 10–13.

10. Добролюбский О. А. Кочевники Северо-Западного Причерноморья в эпоху Средневековья / О.А. Добролюбский. – Киев : Наук. думка, 1986. – 140 с.

Грицюта О.А. Археологические исследования Южной Бессарабии в Историческом обществе Нестора-летописца

В статье освещается роль Исторического общества Нестора-летописца в разворачивании археологических исследований в Южной Бессарабии. Основным направлением работы Общества в данной области было изучение курганов и их историческая интерпретация. Особая роль в этих исследованиях принадлежит профессору Ф. И. Кнауэру. Он впервые в исторической науке провел масштабное и систематическое археологическое и картографическое обследование курганных групп Аккерманського уезда, а также сделал описание курганных захоронений. Ф. И. Кнауэром впервые в историографии была сформулирована проблема этнической идентификации древнего населения нашего края.

Ключевые слова: Историческое общество Нестора-летописца, археология, раскопки курганов, Ф. И. Кнауэр.

Grytsiuta O. Archaeological research of Southern Bessarabia in the Historical Society of Nestor the Chronicler

The article highlights the role of the Historical Society of Nestor the Chronicler in the development of archaeological research in South Bessarabia. The main direction of the work of the Society in this area was the study of burial mounds and their historical interpretation. A special role in these studies belongs to Professor F. I. Knauer. He for the first time in historical science conducted a large-scale and systematic archaeological and cartographic survey barrow`s groups of Akkerman district, and also made a description of burial mounds. F. I. Knauer, for the first time in historiography, the problem of ethnic identification of the ancient population of our region was formed.

Keywords: Historical Society of Nestor the Chronicler, archeology, excavation mounds, F. I. Knauer.

УДК 59+574.5:001.89(477+470) «1881/1899»

Дефорж Г.В.

**РОЗВИТОК ЗООЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА СОЛОВЕЦЬКІЙ
БІОЛОГІЧНІЙ СТАНЦІЇ (1881–1899)**

У статті описуються становлення та розвиток Соловецької станції на Білому морі (Російська імперія 1881-1899 рр.), діяльність Петербурзького і Харківського товариств дослідників природи. Розкриваються гідробіологічні і екологічні аспекти існування морської фауни, а також питання гідрології. Показано внесок видатного зоолога Миколи Петровича Вагнера